

Промисел тюленя в життєзабезпеченні алгонкінів Лабрадору: приморський компонент тайгової культури

Денис Воробйов

УДК 639.247.453(292.75)

Denys Vorobiov. Seal-Hunting in the Life Support of the Labrador Algonquins: Seaside Component of the Taiga Culture

The System of the nature's usage of the Northern Algonquins is characterized and the role of seal-hunting in their system of vital functions is analyzed. Founded on the archeological and writing sources it is argued that without regard to acculturation connected with the European colonization the Labrador Indians (Aboriginals) remained the carriers of taiga adaptation with its own cultural type.

Keywords: Northern Algonquins, Labrador Aboriginals, ecological culture, taiga adaptations, seal-hunting.

Денис Воробьев. Промысел тюленя в жизнеобеспечении алгонкинов Лабрадора: приморский компонент таёжной культуры

Охарактеризована система природопользования северных алгонкинов. Обстоятельно проанализирована роль охоты на тюленя в системе их жизнедеятельности. На основании археологических и письменных источников доказано, что, невзирая на акультурацию, связанную с европейской колонизацией, индейцы Лабрадора остались носителями таёжной адаптации со свойственным ей типом культуры.

Ключевые слова: северные алгонкины, индейцы Лабрадора, экологическая культура, таёжная адаптация, охота на тюленя.

Характеризуючи систему природокористування північних алгонкінів, слід звернути увагу на освоєння ними ресурсів морського узбережжя, особливо на промисел тюленя.

Промисел морських тварин зазвичай сприяє осілому способу життя на узбережжі в стаціонарних селищах із досить великою кількістю жителів. Цей складник системи природокористування лише досить умовно можна зарахувати до бореального культурно-екологічного типу, і цілком очевидно, що він не відноситься до тайгових адаптацій. Разом з тим більшість груп аборигенів Лабрадору влітку виходили на морське узбережжя, де займалися промислом тюленя.

Вияснити, як велося полювання на тюленя в доєвропейську епоху, допомагають археологічні дані. Велике значення цього джерела зумовлено ще й тим, що в археологічному сенсі літоральна смуга вивчена значно краще, ніж внутрішні області. Так, археологічні розкопки, здійснені в останні десятиліття на Верхньому Північному Узбережжі затоки Св. Лаврентія, засвідчують, що мешканці, які проживали тут із давніх-давен, полювали на тюленя.

Археолог Мішель Плурад дослідив стоянки вздовж узбережжя від гирла р. Сагеной до гирла р. Манікуаган і стоянки на цьому ж відтинку, розміщені віддалік океану біля півніжжя Лаврентійських гір та на суміжних ділянках плато (Канадського Кристалічного Щита).

На стоянці Гран-Бержерон (DbEj-11) поміж Тадуссаком та Ескуменом, ранні шари якої датуються епохою Архаїки (5000–3000 роки до н. е.), «у двох шарах, але особливо в найдавнішому, зимове полювання на тюленя є одним із найкраще представлених видів діяльності. Типологія

кам'яних знарядь вказує на південний вплив, який виявляється у двох рівнях заселення. Однак верхній шар загалом може відображати наявність груп, що прийшли із внутрішніх земель [Лабрадору. – Д. В.]».

Пізніша стоянка Гран-Бержерон (DbEj-13) [епоха Сильвіколь (3000–300 роки до н. е.)], неподалік від першої, засвідчила, що її жителі користувалися водночас і морськими, і тайговими ресурсами, але при цьому простежується переважання промислу тюленя¹.

Отже, якщо на тюленя полювали взимку, то це вказувало на тривале перебування на узбережжі і, як наслідок, на відсутність тайгової адаптації. Переважання тюленя, виявлене в матеріалах пізньої стоянки, також засвідчило тісний зв'язок екологічної культури людини з узбережжям.

Подальші дослідження М. Плурада показали, що стоянки півніжжя і плато – це стоянки маленьких груп із небагатим інвентарем, тоді як узбережні стоянки – більші. Автор дійшов висновку, що система поселень характеризувалася освоєнням береговими групами багатих морських ресурсів. Поряд із цим залишалось нез'ясованим, чи здійснювали вони сезонні міграції до внутрішніх районів².

Ці висновки суперечать гіпотезі про тайгову адаптацію. Вони не збігаються з відомостями колоніального періоду. Найважливіше для нас питання – ці люди постійно жили на узбережжі, чи приходили сюди на деякий час, як це було в пізніші епохи, відображені в писемних джерелах, – залишається тут відкритим.

Матеріали, отримані в узбережних районах Лабрадору, що лежать північніше, також відображають інтенсивне освоєння морських та узбережних ресурсів.

Ж.-І. Пінталь провадив археологічні дослідження на Нижньому Північному Узбережжі в районі Блан-Саблон. Згідно з датуваннями цього автора, період Середньої Архаїки припадає на 8200–5000 роки до н. е., Пізньої Архаїки – на 5000–3500 роки до н. е., Постархаїки (Сильвіколь, за термінологією М. Плурда) – на 3500–400 роки до н. е.³

Ж.-І. Пінталь вважав, що в епоху пізньої Середньої Архаїки існувала змішана система освоєння ресурсів і територій. Мисливці не зосереджувалися вибірково на жодній із тварин, але водночас морські тварини становили вагомий частку в харчовому раціоні. Поряд із територіальною мобільністю на узбережжі існували також довгочасні стоянки.

У період Пізньої Архаїки кількість великих постійних стоянок на узбережжі зменшується, групи американських індіанців починають освоювати ресурси внутрішніх територій. Дослідник пояснює таку обставину місцевим похолоданням і приходом палеоескімосів⁴.

В епоху Постархаїки стратегія адаптації знову була зорієнтована переважно на освоєння морських ресурсів. На стоянках, датованих 2500–1100 роками до н. е., часто трапляються обпалені кістки тюленя. Промисел тюленів, морських птахів та прибережне збиральництво починають відігравати найважливішу роль у життєзабезпеченні. Як доповнення практикують неспеціалізоване полювання на різних наземних тварин, що водяться поблизу. Ж.-І. Пінталь відзначає, що в цей період виявляється чіткіша регіоналізація груп американських індіанців, яка виражається в освоєнні місцевих ресурсних баз. «Після відходу палеоескімосів цей процес ознаменувало інтенсивне полювання на тюленя, заснування тривалих поселень у Блан-Саблон та інтенсивне освоєння літоральної смуги і надалі – прилеглих озер внутрішніх територій». На думку цього дослідника, населення, яке часто навідувалося в район Блан-Саблон, належало до алгінської традиції, що об'єднувала індіанців Ньюфаундленду, Лабрадору та Нижнього Північного Узбережжя. Можливо, до неї також належали тубільні групи Середнього Північного Узбережжя і Центрального Квебеку. Але при цьому існував певний культурний регіоналізм. Цілком імовірно, що предки беотук за останні 600 років до приходу європейців часто відвідували район Блан-Саблон⁵.

Отже, на перший погляд видається, що сукупні дані, отримані шляхом археологічних досліджень різних періодів – від доконтракної епохи аж до початку безпосередніх контактів, суперечать заявленню у цій статті постулатам. За цими відомостями, полювання на тюленя і більшою мірою осіле життя на узбережжі переважали над полюванням на великих копитних тварин і динамічним освоєнням внутрішніх тайгових територій невеликими мобільними групами мисливців.

Як видається, це протиріччя можна пояснити тим, що археологи кількісно і якісно значно краще вивчили прибережну смугу, порівняно із внутрішніми тайговими областями. Зважаючи на цю обставину, можна висунути гіпотезу про одночасне існування узбережного і тайгового типів адаптації. Групи, екологічна культура яких ґрунтувалася більшою мірою на приморських, ніж на

тайгових адаптаціях, могли жити поряд із групами, що освоювали материкові тайгові угіддя. Імовірно, що останні могли виходити влітку на нетривалий час до узбережжя, як це практикували групи, зафіксовані в ранніх писемних джерелах. Більше того, між групами, що належать до двох різних екологічних культур, могли існувати партнерські стосунки, як це було в деяких регіонах Півночі Євразії, зокрема між чукчами-оленьярами і чукчами – мисливцями на морських тварин⁶. В епоху Постархаїки в досліджуваному нами регіоні починають проявлятися зв'язки жителів узбережних стоянок із населенням долини Св. Лаврентія та внутрішніх областей Лабрадору.

На підтвердження припущення, що до приходу європейців побутовали два типи адаптації (тайгова і приморська), можна, як на мене, навести згадку Ж.-І. Пінталю про те, що беотук острова Ньюфаундленд відвідували узбережжя Лабрадору⁷.

В екологічному відношенні культуру беотук можна зарахувати до індіанців Субарктики, але при цьому острівне життя наклало на неї певний відбиток, що зумовив деяку культурну відмінність цієї групи від населення Канадського Щита. Ця відмінність виражалася в переважанні морських ресурсів у їхній системі життєзабезпечення та інтенсивнішому освоєнні літоральної смуги всього острова, порівняно з його внутрішньою частиною. Полювання на тюленя було в них одним з основних видів діяльності, хоча під час їхньої міграції водночас практикували полювання на карибу. Різноманітні страви з тюленими були широко представлені в їхній системі харчування⁸. Для полювання на тюленя беотук мали спеціальне знаряддя. Це був гарпун зі знімним наконечником, який з'єднували з ратищем за допомогою довгого шкіряного ремня⁹. Такий гарпун використовували для полювання на тюленя в морі з каное. Аналогічні знаряддя були в ескімосів, тоді як материкові алгонкінські групи не мали таких гарпунів і якихось спеціальних знарядь для промислу тюленів і, полюючи на цих тварин, як правило, на їхніх леговищах, користалися будь-якими придатними для цього підручними засобами.

Таким чином, тісний зв'язок беотук із морем дає нам змогу припустити, що за своїм культурним виглядом і способами адаптації до середовища вони нагадували групи, які заселяли стаціонарні узбережні стоянки півострова Лабрадор, відомі нам за археологічними матеріалами. Для такої стратегії освоєння ресурсів було характерним як цілорічне морське, так і узбережне полювання на тюленя, а також неспеціалізоване полювання на тварин суходолу в прилеглих лісах. Водночас внутрішній тайгові території населяли представники бореального культурно-екологічного типу.

Отже, археологічні матеріали, хоч і вказують на значну роль промислу тюленя та осілий спосіб життя аборигенів Лабрадору, але зовсім не є свідченням того, що тайга залишалася для людини неосвоєною.

Коли мова йде про полювання алгонкінів Лабрадору на тюленя, відомості різних писемних джерел XVII ст. не узгоджуються з матеріалами археології. Полювання індіанців на лося й карибу згадуються в них постійно і в найрізноманітніших контекстах, тоді як згадки про

полювання на тюленя мають епізодичний характер. Аналіз цих джерел дає змогу виявити набагато більший зв'язок тогочасних індіанців із тайговими ландшафтами, ніж з екосистемою узбережжя. Із коротких згадок про полювання тюленя постає картина, відповідно з якою північні алгонкіни полювали на тюленя лише влітку, коли ненадовго виходили на узбережжя. Полювання вели найчастіше тоді, коли тварини перебували на леговищах. Спеціальних знарядь для такого полювання не існувало, і воно часто відбувалося спонтанно. Мисливці не планували полювання заздалегідь, але, побачивши тварин, негайно розпочинали промисел, що виглядав як отримання біомаси в такий спосіб, що не вимагав надмірної витрати зусиль. Усе це свідчить про те, що полювання на тюленя було ланкою в системі життєзабезпечення, але при цьому не відіграло в ній суттєвої ролі.

Про полювання монтаньє на тюленя згадував Ле Жен. У своїй реляції за 1634–1935 роки в розділі, присвяченому полюванню й рибальству монтаньє, він приділяє промислу тюленя значно менше уваги, аніж полюванню на наземних тварин і вилову вугрів. Описуючи цей вид промислової діяльності, він обмежується такими фразами: «Вони вбивають тюленів ударами ціпка, застаючи їх тоді, коли вони вийшли з води. Ті вибираються на скелі погрітися на сонці. Оскільки вони не можуть бігти, то, коли хоча б трохи віддаляються від своєї стихії, вони пропали»¹⁰. Цим повідомленням інформація обмежується.

Іншому місіонеру А. Нувелю довелося бути свідком полювання індіанців-папінаші на тюленя в гирлі річки Манікуаган у 1664 році. Вони піднімалися по річці вгору до місця збору кількох локальних груп, але, знайшовши тюленів, вирішили затриматися. А. Нувель описує цю подію так: «Наступного дня другого червня після меси ми рушили, маючи десять каное. Отже, ми були в дорозі, чимдалі краще працюючи веслами. Я здобував це ремесло під керівництвом француза й тубільця, з якими я був. Того дня ми дісталися великого водоспаду, де наші аргонавти знайшли безліч тюленів. Вони влаштували велику бійню, застосовуючи на цьому полюванні свої рушниці, списи й стріли»¹¹.

А. Нувель не уточнив, як використовувалися рушниці: за їхнім безпосереднім призначенням, чи як довбешки. Імовірно, другий варіант цілком можливий як вид економії боеприпасів, коли нема потреби їх витратити, а легше скористатися звичайним дрючком. Цей уривок наочно ілюструє використання мисливцями всіх підручних засобів, придатних для промислу. Це свідчить про відсутність укоріненої традиції практикування цього компонента системи природокористування на відміну від полювання на копитних та інших наземних тварин.

З огляду на це дещо відрізняються відомості, надані місіонером Луї Ніколя, які відображають полювання на тюленя групами, що спускаються влітку річкою Муазі в район Сет-Іль. Однак і ці дані все-таки характеризують тутешніх індіанців як лісових, а не морських мисливців.

Л. Ніколя, імовірно, був першим із місіонерів, який дістався до Сет-Іль (Семи Островів). Це сталося в 1673 році¹². Він відзначив, що індіанці, які сходили

вниз до узбережжя, усе літо жили завдяки полюванню на тюленя. «Уздовж усього узбережжя можна було бачити тюленів, завдяки яким дикуни живуть усе літо. Французи можуть здобувати багато жиру з тюленів, що їх убивають дикуни, і з тріски, якої самі ловлять у досталь у великій затоці осторонь від Семи Островів, навпроти річки Сент-Осташ, трохи далі від Каві, краю затоки в напрямі до Квебеку»¹³.

Перше, на що в цьому уривку варто звернути увагу, це твердження, що індіанці жили на березі ціле літо і полювали на тюленів. Однак перебування Л. Ніколя в цих місцях було нетривалим. З'явившись тут навесні 1673 року, уже влітку того ж року він повернувся до Квебеку, де за червень і липень 1673 року написав звіт про свою поїздку¹⁴. Тому цей автор не міг спостерігати тут індіанців усе літо, і до його інформації слід ставитися досить обережно.

Показово, що він залишав за індіанцями роль мисливців, тоді як очікуване отримання й товарне виробництво тюленього жиру він приписував французам. Зрозумівши, яку вигоду міг принести цей вид діяльності, Л. Ніколя передбачав той масовий товарний промисел тюленя європейцями, який розгорнувся тут у XVIII ст. Зайнятість індіанців через їхній тісний культурний зв'язок із тайгою у цьому промислі була незначна. На противагу товарному добуванню хутра, у цьому промислі індіанці так і не стали важливою ланкою. Полювання на цих тварин мало епізодичний, а часом навіть і спонтанний характер.

Інший опис полювання алгонкінів Лабрадору на тюленя, зроблений цим місіонером, майже збігається з описом Ле Жена, хоча є дещо докладнішим.

«Найприємніше [легке. – Д. В.] полювання з усіх – це полювання, що відбувається саме на початку осені, коли починаються великі припливи і коли настають гарні дні; ці тварини виходять на сушу, щоби погрітися там на сонці; там вони і засинають, коли море відступає. Якщо поталанить тим, хто йде на це полювання чи риболовлю, і тюленів знайдуть на скелястих островах, то вони можуть бути впевнені в гарній здобичі, і що вполюють усіх, кого знайдуть на суші. Іноді у стаді буває від чотирьохсот до п'ятисот тюленів, і вони волають як скажені, гинучи під ударами ціпків, що ними їх б'ють по кінчику носа, і за кожним ударом одного забивають».

Тубільці в цій країні використовують їх для одягу і усіх своїх потреб...»¹⁵

У цьому описі становить інтерес заключна фраза, де йдеться про використання індіанцями тюленього шкури для пошиття одягу. Джерела цього періоду майже завжди свідчать про виготовлення одягу зі шкури карибу, лося, рідше – дрібних хутрових звірів, але згадки про використання для цього шкури тюленя майже не трапляються. Як відомо, одяг, виготовлений зі шкури морських ссавців, відрізняється великою міцністю. Природно, що шкура мала різноманітні застосування в господарській діяльності, але з огляду на незначну частку полювання на тюленя в життєзабезпеченні навряд чи набула поширення.

У XVIII ст. промисел тюленя у північних алгонкінів вийшов на інший, інтенсивніший, рівень. Здавалося б,

дані писемних джерел свідчать, що в індіанців загалом зросла роль полювання на цих тварин. Найімовірніше, це було справді так, але все-таки цей процес не мав масштабного характеру і вирізнявся локальністю.

Сучасний канадський дослідник Д. Кастонгі доводив, що писемні джерела, датовані XVIII ст., свідчили про зростання ролі тюленя в життєзабезпеченні монтаньє Північного Узбережжя, порівняно із XVII ст. Він звернув увагу на те, що часто аборигенне населення поділяється на «дикунів морського узбережжя» і «дикунів землі». Джерела ж XVII ст., на справедливий погляд автора, відображали вкрай незначну роль полювання на тюленя в монтаньє і відсутність аборигенного населення, тісно пов'язаного з узбережним середовищем усіма формами своєї екологічної культури. Зміни відбулися наприкінці XVII ст., або, імовірніше, на початку XVIII ст. Згаданий автор пояснював цю обставину збільшенням комерційної експлуатації тюленя і скороченням кількості лосів, що змусило частину монтаньє перейти до полювання на тюленя і, як наслідок, продовжити освоєння прибережної смуги затоки Св. Лаврентія¹⁶.

А. Лепаж, що присвятив технології промислу тюленя на лабрадорському узбережжі окрему працю, відніс появу таких занять до початку XVIII ст.¹⁷ – часу, коли європейці почали засновувати пости та заготівельні пункти і самотужки полювати на тюленя. Про промисел тюленя корінним населенням мова майже не йшла. Тубільці згадувалися в праці лише один раз. Перший із концесіонерів Ла Гардер де Куртеманш на своєму основному посту біля затоки Брэдор спочатку (від 1702 р.) користувався послугами індіанців, але, починаючи від 1712 року, поступово надав перевагу канадцам¹⁸. Очевидно, канадці краще справлялися зі всією повнотою робіт із заготівлі тюленього жиру, ніж індіанці, які були більше звичаєними до лісу і до полювання на карибу.

З метою перевірки твердження про збільшення ролі тюленя в життєзабезпеченні індіанців у XVIII ст., що його висунув Д. Кастонгі, звернімося безпосередньо до згаданих джерел.

Особливо цікавими видаються журнальні записи місіонера Клода-Годфруа Кокара, датовані 1750 роком. К.-Г. Кокар охарактеризував економічне становище постів Королівського володіння (Мальбе, Тадуссак, Мулі де Жеремі, Шикутімі, Сет-Іль і частини Мінган). Окрім Мальбе, що мав більше фермерську, ніж промислову спрямованість, і віддаленого на значну від узбережжя відстань Шикутімі, на трьох постах, що залишилися, активно провадився промисел тюленя і, що найважливіше, у ньому так чи інакше були задіяні індіанці.

«Пост Тадуссак, – писав Кокар, – не поставляє багато хутра. [...] Головне на цьому посту – це полювання на тюленя, що ведеться від грудня до кінця березня. Це полювання ведеться епізодично, однак відтоді, як Франсуа Дорі став керівником Тадуссака, виробляється щонайменше вісімдесят – дев'яносто бочок за рік. Воно було б успішнішим, якби ми мали більше мисливців, тому що [воно завжди успішне], коли дикуни віддаються йому із запалом, і ця добра воля залежить трохи від способу, яким вони залучаються керівником. [...] Природно, дев'ятсот –

тисяча тюленьчих шкур повинні були б дати 90 бочок жиру. Проте їх виходить близько п'ятисот – шестисот, тому що дикуни багато їх забирають для того, щоби взувати й вдягати своїх дітей. [...] Було б легко збільшити число мисливців на цьому посту. [...] Можна було би вказати керівнику Шикутімі, щоби він посилав у Тадуссак хлопчиків-сиріт. Ці діти живуть зі своїми родичами чи з чужими, і про них погано піклуються, тоді як у Тадуссаку їх можуть задіяти як веслярів на каное замість тих молодих людей, що здатні полювати, а замість цього змушені керувати каное. Це зменшує кількість каное»¹⁹.

Отже, судячи з цього уривка, полюванням на тюленя в Тадуссаку безпосередньо займалися індіанці, але воно не було їхнім власним бажанням. Канадці – службовці цього посту – їх явно до цього підштовхували. У будь-який спосіб керівник намагався зацікавити індіанців із Шикутімі до цієї справи: мисливців на хутряних тварин хотіли зробити мисливцями на тюленів. К.-Г. Кокар, прагнучи поживити комерційний промисел тюленя, пропонував свої засоби – використовувати для цього індіанців із Шикутімі, тобто зробити морських звіробоїв з мисливців на лося і добувачів хутра. Отже, індіанці справді займалися промислом тюленя, але причиною цього був вплив канадців. Як наслідок, почалися процеси акультурації.

Оскільки полювання на тюленя вели взимку (від грудня по березень), можна припустити, що ці індіанці більшу частину року осіло жили на узбережжі і не йшли в ліси. Широке використання ними тюленьчих шкур (близько 400 шкур на рік) для виготовлення одягу і взуття свідчило про незначну частку полювання на карибу та лося в їхньому життєзабезпеченні. Водночас це полювання вели з каное, тобто на відкритій воді, тоді як традиційне полювання в XVII ст. відбувалося тільки на леговищах. Берестяне каное зручне для застосування на мілководді, на річках та озерах. Для виходу в море придатнішими були інші судна, такі як різні човни європейців чи уміаки ескімосів – справжніх представників приморської культури. На мій погляд, це засвідчило незначний рівень адаптації індіанців – мисливців на тюленя до умов узбережно-морського середовища і недавній перехід до цього роду занять колишніх тайгових мисливців.

Таким чином, висновок Д. Кастонгі про перехід частини монтаньє до промислу тюленя й осілого способу життя в XVIII ст. виявився цілком справедливим. Однак слід уточнити, що відбувалося це під впливом місцевих канадців європейського походження, що також займалися полюванням на тюленя і морським рибальством. У подальшому все це могло сприяти акультурації індіанців.

Писемні джерела підтверджують те, що виокремлення двох спільнот монтаньє викликане наявністю двох систем природокористування. У середині XVIII ст. на Північному Узбережжі можна було виділити два типи індіанського населення. Представники першого, за термінологією К.-Г. Кокара, – «приручені дикуни» (*sauvages domiciliés*) – постійно жили при торгових поселеннях і були задіяні в різноманітній виробничо-промисловій діяльності, у якій не останню роль відіграло полюван-

ня на тюленя. Інші, «дикуни глибинних земель» (*sauvages de la profondeur des terres*), продовжували вести колишнє кочове життя, полюючи на лося, карибу і добуваючи тепер ще й хутрових тварин²⁰.

Характеризуючи пост Ль-Жеремі, К.-Г. Кокар зазначав, що полювання на тюленя починається з першим льодом 15 березня і завершується льодоходом. У період між 15 січня і 15 березня індіанці йшли в ліс полювати на хутрових тварин. Окрім цього, керівник посту сам улітку відвідував верхів'я річки Манікуаган і скуповував хутро в лісових індіанців. На підставі конкуренції в нього виникали сутички з керівником із Шикутімі»²¹. Отже, «приручені дикуни» все-таки практикували наземне полювання, задля чого у вільний від промислу тюленя час йшли в ліси, але при цьому далеко не заходили, а освоювали території на порівняно невеликій відстані від поста.

Пізніші відомості щодо факторії Ль-Жеремі підтверджують те, що осілі індіанці, мешканці узбережжя, навідувалися в ліс задля полювання, і прояснюють цю проблему.

У 1785 році вождь монтаньє Рене Пітуабану надіслав листа керівнику поста Ль-Жеремі, у якому описав традиційну мисливську діяльність монтаньє Ль-Жеремі. «Мої сини – мисливці дуже вправні, але бобра насправді немає. Якби він був, вони полювали б на нього, тому що мешканці Ль-Жеремі прагнуть займатися тим, що вміють. Ми просимо червону клітчасту тканину. [...] Цієї осені люди Ль-Жеремі спочатку будуть підніматися на внутрішні землі, аж поки не настане час повертатися на узбережжя за тюленьями. Саме з тих земель, на які вони спочатку підуть полювати, потім, коли буде потрібно йти на узбережжя за тюленьями, вони підуть. Немає сумніву в тому, що вони не захочуть йти на узбережжя за тюленьями, якщо не знайдуть на внутрішніх землях нічого для себе. Я прошу човен. Дуже важко перевозити бочки в каное з кори»²².

У листі Рене Пітуабану йдеться про категорію індіанців, які мали тісний зв'язок із постом, і для яких більш властивим є осілий, а не кочовий спосіб життя. Утім, із контексту листа випливає, що полювання на бобра, пов'язане з материковою зоною, було індіанцям більше до вподоби, тоді як промисел тюленів (узбережжя й осілість) викликав у них менше позитивних емоцій. Тут убачається елемент обов'язку перед керівником, який вони не хотіли б порушувати, тому йдуть на цей промисел. Ставши мисливцями на тюленя, вони водночас, як і раніше, зберігають зв'язок із тайгою, у якій вони все знають і вміють, тоді як до нового свого заняття не можуть остаточно призвичаїтися.

Цікавим також видається визначення полювання на бобра як «полювання для себе». Хутро можна було обміняти на потрібні речі. Отже, промисел тюленя у світогляді осілих індіанців, можливо, асоціювався з виконанням якоїсь повинності, хоча, напевно, за свою працю вони отримували певну винагороду.

Отже, викладені тут факти й думки підтверджують зв'язок індіанців, що проживали на узбережжі, із тайгою. Незважаючи на акультураційні процеси, вони все-таки залишалися носіями тайгової адаптації.

За К.-Г. Кокаром, чим північніше був розміщений пост, тим менше в ньому був розвинений промисел

тюленя. У поселенні Сет-Іль заготовляли хутро і займалися комерційним виловом тюленя, причому переважала заготівля хутра. Сюди поставляли меншу кількість хутра, ніж у Шикутімі, але його якість була краща.

У XIX ст. мешканці Лабрадору, що займалися промислом тюленя, були переважно європейцями за походженням. Тубільці, як і задовго до того, значно більше часу перебували в тайзі, аніж в прибережних поселеннях. Але, на відміну від даних XVIII ст., джерела того періоду, що були в моєму розпорядженні, зовсім не згадують про берегові групи індіанців («приручених дикунів»). Можливо, причина в тому, що їхній спосіб природокористування і стиль життя були досить близькі до способу життя місцевих європейців. Вочевидь, ці нечисленні групи тубільців поступово поглинули колонізатори, або ж індіанці повернулися до колишнього лісового життя. Промисел тюленя як елемент системи життєзабезпечення тубільного населення поступово втрачав своє значення.

Щоб краще уявити собі промисел тюленя на Лабрадорі в другій половині XIX ст., варто звернутися до щоденника В.-А. Гюара. Він здійснив подорож уздовж Північного Узбережжя, відвідав затоку Св. Лаврентія на початку 90-х років XIX ст. і залишив її докладний опис. Автор записок часто згадував про те, що місцеві мешканці з різних куточків регіону полювали на тюленя, та описував різні способи цього полювання. Водночас він ніяк не пов'язував цю практику з монтаньє. Мова йшла тільки про канадців європейського походження.

У Мінгані цей автор зробив дуже цікаве й важливе для нашої теми спостереження. Пояснюючи нерозвиненість вилову тріски в цьому селищі, він говорив про відсутність людей, що могли б цим займатися. Причина криється в тому, що «це місце зарезервоване за монтаньє, і білі не можуть засновувати тут свої рибальські селища. [...] Стосовно дикунів, ніхто не зміг би уявити, як вони будуть проводити свої "канікули", ловлячи й переробляючи тріску. Це – не їхній стиль»²³.

Остання фраза дуже добре відображає пріоритети індіанців у сфері природокористування. Роль морської екосистеми була в ньому вкрай незначна. Перебування індіанців біля моря розглядалося як короточасний відпочинок, а потім починалася робота – полювання в лісі на карибу і хутрових тварин. За спостереженням В.-А. Гюара, «у дикунському містечку Мінган лише чотири будиночки; всі інші житла – намети. На практиці було би марним будувати тут для цих кочових родин розкішні палаци, тому що більшу частину року всі перебувають у лісах. Тільки один метис постійно перебуває в Мінгані. [...] Дикуни приходять до моря в квітні, травні й червні, [...] наприкінці [лишні] вони повертаються у внутрішні землі, куди заглиблюються на триста, чотириста і п'ятсот миль»²⁴.

Морське рибальство, ймовірно, ніколи не було характерне для північних алгонкінів. Утім, ця обставина ще не є підтвердженням відсутності в їхній системі природокористування полювання на тюленя. Але, вочевидь, вони прагнули витратити своє нетривале літнє перебування на узбережжі, виготовляючи і лаго-

дячи каное, тобогани та інші необхідні речі або ж просто відпочиваючи. Можливо, у цей час вони не брали участі в комерційному полюванні на тюленя.

Промисел тюленя практикували для власних потреб, але навряд чи він був поширеним і важливим елементом життєзабезпечення. В.-А. Гюар описав зимовий одяг хлопчика-монтаньє з Мінгана: «За капот правила тюленьча шкура із шерстю назовні, скроена, як мішок, що мала лише один отвір для голови і закривала його від шиї до колін; за головний убір – шкура з голови молодого карибу, підігнана під його власну голову, з отворами для рота, носа та очей»²⁵.

Важливим є використання шкури тюленя для виготовлення одягу представниками тайгової екологічної культури. З іншого боку, це, мабуть, єдине місце в книзі В.-А. Гюара, де індіанець і тюлень мають хоча б якийсь взаємозв'язок.

Даючи загальну характеристику тюленьчого промислу, В.-А. Гюар відзначав, що м'ясо тварини ніяк не використовували. Тюленя добували задля жиру, з якого виробляли олію, і заради шкур, що йшли на продаж²⁶. Отже, промисел мав здебільшого комерційне спрямування. За традиційного природокористування значно більша кількість частин і органів тварини знайшла б своє застосування. Значить, промислом займалися не тубільці. Хоча й у XVIII ст., коли полювали саме індіанці, це полювання було комерційним.

Промисел тюленя був поширений серед місцевого канадського населення. Способи, приййоми, засоби, знаряддя і пристрої для полювання були дуже різноманітними. Описи багатьох із них дають змогу зрозуміти, що вони виходять за межі традиційного природокористування індіанців.

Ось як В.-А. Гюар описує промисел цих тварин у місцевості Пуант-де-Мон на Верхньому Північному Узбережжі: «Люди з Годбу, Бо-де-Триніте та Іль-Карибу змагаються тут у полюванні на тюленів. Полювання триває від грудня до кінця квітня. Я сподіваюся, ви не уявили собі, що полювання на тюленя проходить у лісі. Його ведуть на відкритій воді, за п'ять чи шість миль від берега на відстані через крижаний припай. На каное слід маневрувати з великою обережністю, щоб не опинитися в крижаному полоні і щоб течія не віднесла його на південь»²⁷.

Отже, полювання тут вели в зимово-весняний період, коли індіанці жили в лісі. Полюванням займалися ті жителі узбережжя, які були європейцями за походженням. Основний спосіб полювання в цьому регіоні залишився таким самим, яким його практикували у XVIII ст., тобто полювання на каное з рушницею. Відмінність полягає лише в тому, що століттям раніше промисловцями були індіанці, які осіло мешкали на берегових постах («приручені дикуни», за писемними джерелами), і меншою мірою – постова обслуга, а в XIX ст. їх замінили канадці – місцеві жителі. Для мене не зовсім зрозумілою є перевага виходу в море на каное, а не на якому-небудь іншому, зручнішому і пристосованішому для цього плавзасобі. Вочевидь, ми маємо тут справу з усталеною впродовж понад століття традицією, що, можливо, суперечить принципам екологічної адаптації.

«Узимку 1895–1896 років, – продовжує В.-А. Гюар, – десять каное заподіяли смерть чотирьомстам сорока

трьом амфібіям. Серед мисливців, що виходили на своїх човнах, один убив 80, другий – 70, третій – 50 і т. д. Полюючи на тюленів, мешканці узбережжя наражають себе на такі небезпеки зовсім не від любові до спорту, а щоб отримати від цього вигоду. По-перше, е шкура тварини, що коштує від півпіастра до піастра. Є також олія, яку виготовляють із жиру і яка коштує близько тридцяти п'яти центів за галон. У середньому зимовий тюлень дає п'ять галонів олії, а навесні він дає їх від десяти до дванадцяти»²⁸. Отже, це підтверджує чітко виражену комерційну спрямованість полювання.

Полювання на тюленя в поселенні Пуанто-Ескімо неподалік від Мінгана мало певні відмінності від полювання в Пуан-де-Мон. Показовим було те, що цим полюванням займалися мешканці Пуанто-Ескімо, а не Мінгана – індіанського селища. Промисел починався в березні. Мисливці здійснювали його на шхунах екіпажами з 9–12 осіб і шукали стада гренландського тюленя на крижинах.

В.-А. Гюар виділив два основні способи полювання: полювання із кийком (довбешкою) і полювання з рушницею.

Коли вдавалося відшукати чимале стадо на великій крижині, мисливці сходили на лід і намагалися тихо наблизитися до тюленів з боку води, щоб відрізати їм шлях до відступу. Потім за сигналом керівника усі кидалися на тварин і били їх довбешками. За дві години команда з вісьмох чоловік могла вбити 500–600 тюленів. У тому разі, коли в льоду було багато отворів, у яких тварини могли врятуватися від мисливців, використовували рушницю. Полювання також розпочинали підкраданням, але підходили мисливці вже не так близько, а лише на відстань пострілу і намагалися вбити якнайбільше тварин, доки вони не сховалися під водою²⁹.

Ця методика трохи схожа на літнє полювання індіанців на тюленя в XVII ст. Найсуттєвіша її відмінність полягала в тому, що надалі туші тварин переправляли на шхуну, саме ж полювання провадили на крижинах далеко від берега. Безумовно, представники корінного населення, зазвичай, не входили до складу екіпажів яхт.

Існують згадки про лови тюленів різними пастками і хитрими пристосуваннями на кшталт сітки. На Нижньому Північному Узбережжі, поблизу острова Гро-Мекатін, за відомостями В.-А. Гюара, існують відомі місця промислу тюленя. У літературі часто можна знайти термін «*rêche aux loup-marain*», тобто не полювання на тюленя, а дослівно «риболовля тюленя», оскільки промисел ведуть за допомогою сіток. «Цей промисел (риболовлю) тюленів ведуть сітками, вставаючи їх у маленьких бухтах, де часто бувають ці тварини. Сітки розташовують так, щоб вони утворювали трикутник, відкритий тільки з одного боку. Одного разу проникнувши всередину, тюлень більше не може знайти виходу. Покружлявши деякий час по своїй в'язниці, вони, прагнучи знайти вихід, просовують голови у вічка сітки [...] і тонуть, більше не маючи змоги піднятися на морську поверхню, щоби вдихнути. [...] Як тільки тюлень потонув, його витягають з води залізною палицею з гаком на кінці»³⁰.

У сусідній частині східного Лабрадору «на початку зими від Пті-Мекатіна до Бон-Есперанс тюленя ловлять сітками біля берега»³¹.

Теоретично, у XIX ст. аборигенне населення цілком могло би практикувати подібний вид промислу, але про це мені так і не вдалося знайти жодної згадки. Цю екологічну нішу займали виключно місцеві жителі європейського походження, тоді як індіанці були чітко орієнтовані на тайгові адаптації.

У XX ст. в північних алгонкінів полювання на тюленя також не було важливою частиною природокористування. У розповідях про своє мисливське життя, що припало на першу половину XX ст., Мат'їо Местокшо з Мінгана постійно говорить про полювання на карибу і розповідає дуже багато цікавого про цю тварину та пов'язані з нею вірування й табу. Про тюленя ж він не згадав жодного разу. Усе життя мисливця минуло в тайзі далеко від морського узбережжя. Лише дві світлини, включені в це видання, що відображають селищне життя влітку, свідчать про те, що на тюленя все-таки полювали³².

Отже, дані археології свідчать, що багато груп індіанців Лабрадору до появи європейців упродовж тисячоліть широко практикували полювання на тюленя. Ба навіть більше, незрідка цей компонент природокористування як важлива складова в освоєнні морських ресурсів мав панівне значення в життєзабезпеченні. На узбережжі Лабрадору зафіксовано значну кількість археологічних пам'яток, які колись були довготривалими постійними селищами. Під час розкопок цих пам'яток знайшли багато кісток тюленів. Вочевидь, люди, що населяли ці місця, могли жити там осіло впродовж року. Безсумнівно, їхня екологічна культура була орієнтована на ресурси моря. Це були представники приморських адаптацій, у яких не було надто близьких зв'язків із тайгою і загалом із внутрішніми материковими землями.

Здавалося б, це суперечить висунутій у цій праці тезі про належність індіанців Лабрадору до тайгових адаптацій та переважне освоєння ними ресурсів внутрішніх земель (тайга, лісотундра, тундра). Однак цей факт не спростовує згадану тезу. Окрім стаціонарних селищ, які належали осілим морським мисливцям і прибережним збирачам, археологи виявили на узбережжі невеличкі стоянки, де нечисленні групи людей перебували незначний час. Здається, то були літні стоянки тайгових мисливців, що спустилися до моря заради полювання на тюленя. У різних груп адаптивні стратегії могли бути неоднаковими. Співіснування груп із різною спрямованістю природокористування, з освоєнням переважно тайгових або морських ресурсів цілком можна допустити.

Писемні джерела кінця XVI – XVII ст. (початок європейської колонізації) подають дещо іншу картину. Там північні алгонкіни постають людьми тайгової культури, що освоюють ресурси моря лише на нетривалій літній період. Певні групи практикували полювання на тюленя, але це не відіграло суттєвої ролі в життєзабезпеченні.

У XVIII ст. значення полювання на тюленя в системі природокористування алгонкінів Лабрадору дещо зрос-

ло. Це було властиво для Північного Узбережжя затоки Св. Лаврентія, особливо для Верхнього Північного Узбережжя. Деякі родини осіли на узбережжі поблизу постів. Вони вже не просувалися вглиб тайги, а здійснювали тільки нетривалі мисливські походи на відносно близькі від узбережжя землі. Це відбувалося у вільний від полювання на тюленя час. Таке полювання стало їхнім основним заняттям. Однак ця переорієнтація системи природокористування відбулася під впливом європейців – обслуги нещодавно заснованих торгових постів. У джерелах цього періоду згадана категорія тубільців відома під назвою «приручені дикуни», на відміну від «дикунів внутрішніх земель» – тайгових мисливців. Оскільки самі вони ще не встигли тут освоїтися, індіанці їм потрібні були і як добувачі хутра, і як мисливці на тюленів, жир і шкура яких також були вигідним товаром. Цей промисел мав комерційний характер.

У XIX і XX ст. промисел тюленя знову втратив своє значення. Експлуатацію цього ресурсу здійснювали місцеві жителі європейського походження, тоді як за індіанцями залишалось полювання на тварин суходолу та освоєння внутрішніх територій.

Отже, незважаючи на поодинокі свідчення застосування північними алгонкінами у своєму природокористуванні ресурсів моря, цей народ можна охарактеризувати як лісових мисливців – носіїв тайгової адаптації. Навіть якщо взяти до уваги вищенаведені факти і докази на користь суттєвого за масштабами й важливістю поширення в якихось групах промислу тюленя, то все одно є більш переконливі свідчення протилежного характеру. Зокрема, у віруваннях, обрядах і міфології, мабуть, усіх груп алгонкінів Лабрадору відведено значне місце багатьом наземним тваринам, особливо карибу, а також ведмедю, зайцю, лосо, дикобразу тощо. Водночас тюлень та інші морські тварини не отримали в цій міфології майже ніякого відображення, навіть у тих індіанців, що практикували полювання на тюленя.

Таким чином, можливість для груп тайгової екологічної культури виходити до морського узбережжя і доступність ресурсів цього узбережжя (зокрема тюленя) не завжди суттєво трансформують саму цю культуру. В умовах різноманітності екосистем і ресурсів, за переваги комплексних систем природокористування над спеціалізованими люди прагнуть до найбільш оптимальних напрямків адаптації. Часто вони надають перевагу інтенсивній експлуатації ресурсів одних екосистем і другорядному освоєнню інших, або ж зовсім відмовляються від останніх, особливо через їхню важкодоступність.

Приклад алгонкінів Лабрадору аж ніяк не поодинокий. Багато тайгових і лісотундрових груп Старого Світу, що мали вихід на узбережжя, дотримувалися схожих стратегій. Безумовно, при цьому були й місцеві особливості напрямків природокористування.

У Старому Світі чіткіше проглядає межа між тайговою кочовою та осілою приморською культурами. Один і той самий народ часто поділено на дві групи – кочових оленярів та осілих морських звіробів. Це особливо характерно для Далекосхідного регіону. До того ж для кожної групи властивою є суто своя стратегія природо-

користування й адаптації. Оленяр не полюватиме на морських тварин і навпаки, хоча між цими двома групами існують торгово-обмінні стосунки. С. Крашенінніков зазначив подібне в коряків³³, а В. Богораз, і про це ми вже згадували, – у чукчів. Тут ми знаходимо порівняно тривалу, вкорінену традицію двох різних екологічних культур. На Лабрадорі розмежування між «дикунами внутрішніх земель» і «прирученими дикунами» не так чітко виражено. Перші влітку виходили промишляти тюленя, останні досить часто полювали в лісі на карибу чи лося. Про тривалу традицію роздвоєної екологічної культури нема потреби й говорити. Правомірніше порівнювати індіанців та іннуїтів, хоч між ними, зазвичай, не було партнерських стосунків, а лише конкуренція в полюванні на тюленя.

Серед тайгових і лісотундрових кочових мисливців-оленярів – евенів – була невеличка група переважно осілого населення, яка займалася здебільшого морським полюванням і рибальством – «піші тунгуси». На відміну від чукчів і коряків, евени сприйняли цю форму адаптації значно пізніше. Розмаїтість засобів і знарядь полювання в них була не такою багатою і дуже схожою на арсенал лабрадорських алгонкінів. Полювання вели на леговищах наприкінці літа і навесні на крижинах. Тваринам перекидали шлях до відступу і били кийками. Відмінність від індіанців полягає в тому, що в евенів морським звіробійним промислом займалися виключно осілі прибережні жителі³⁴.

Найближчими можна вважати стратегії природокористування алгонкінів Лабрадору й евенків Байкалу та Охотського узбережжя. Передусім ті й інші – тайгові мисливці, але при нагоді практикували і полювання на тюленя. Способи полювання на тюленя, що їх застосовували евенки, багато в чому подібні до того, як це відбувалося в алгонкінів у XVII ст. Полювання зазвичай велося на леговищах навесні, коли тварини виповзали на крижини. Мисливці прагнули підповзти до них непоміченими і стріляли з рушниць³⁵.

У деяких випадках, із різних причин, наземні мисливці могли просто ігнорувати можливість освоєння морських біоресурсів. Згідно з В. Йохельсоном, нижньоколимські юкагири не освоювали узбережжя і не полювали на морських тварин. Існують лише непрямі і дуже непевні припущення стосовно того, що колись населення, яке, можливо, було юкагирським, жило на узбережжі³⁶. За твердженням інших авторів, юкагири в невеликих масштабах стали практикувати полювання на нерпу тільки від середини XIX ст., коли скоротилася чисельність дикого північного оленя³⁷.

Підсумовуючи, зазначу, що, попри епізодичне полювання на тюленя, яке практикували північні алгонкіни, їх, безсумнівно, варто віднести до представників тайгових адаптацій, класичних мисливців тайги і лісотундри.

Примітки

¹ *Plourde M.* D'Esquimaux à Pletipishtuk. Perspectives sur la préhistoire amérindienne de la Haut-Côte-Nord du Saint-Laurent. – Québec, 1993. – P. 11.

² Там само. – P. 70.

³ *Pintal J.-Y.* Aux frontières de la Mer: La préhistoire du Blans-Sablon. Collection Patrimoines. Dossiers. – Québec, 1998. – P. 251.

⁴ Там само. – P. 254.

⁵ Там само. – P. 256.

⁶ *Богораз В. Г.* Матеріальна культура чукчей. – М., 1991. – С. 33, 34.

⁷ *Pintal J.-Y.* Aux frontières de la Mer... – С. 251.

⁸ *Rousseau J.* Le dernier des Peaux-Rouges // Cahiers des Dix. – Québec, 1962. – N. 27. – P. 57.

⁹ Там само. – P. 58.

¹⁰ Jesuit Relations. – Vol. 6. – P. 312.

¹¹ Там само. – Vol. 49. – P. 46.

¹² Там само. – Vol. 59. – P. 60

¹³ Там само. – Vol. 59. – P. 58.

¹⁴ *Daviault D.* Le Père Louis Nicola et la première grammaire de l'algonquin // Actes: La «découverte» des langues et des écritures d'Amérique. – Paris, 1994–1995. – № 19–20. – P. 224.

¹⁵ www.archeotopo.qc.ca/decouverte_04c.htm (Джерело: Traité des animaux à quatre pieds

terrestres et amphibies, qui se trouvent dans les Indes occidentales, ou Amérique septentrionale, env. 1677).

¹⁶ *Castonguay D.* L'exploitation du loup-marin et son incidence sur l'occupation de la côte du fleuve Saint-Laurent par les Montagnais de la Traite de Tadoussac au XVIIIe siècle // Recherches amérindiennes au Québec. La chasse au phoque, une activité multimillénaire. – Québec, 2003. – Vol. 33. – N. 1.

¹⁷ *Lepage A.* Une transition technique, les «rêches» au loup-marain sur la côte de Labrador depuis le début du XVIIIe siècle // Anthropologie et Société. – 1989. – Vol. 13. – N. 2. – P. 59.

¹⁸ Там само. – P. 60.

¹⁹ Jesuit Relations. – Vol. 69. – P. 94, 95.

²⁰ Там само. – Vol. 69. – P. 108.

²¹ Там само. – Vol. 69. – P. 106–110.

²² *Mailhot J.* Deux lettres montagnaises du XVIIIe siècle // Recherches amérindiennes au Québec. – Québec, 1992. – Vol. 22. – N. 1. – P. 9.

²³ *Huard V.-A.* Labrador et Anticosti. Journal de voyage – Histoire – Topographie – Pecheurs canadiens et Acadiens – Indiens Montagnais. – Montreal, 1897. – P. 266.

²⁴ Там само. – P. 262, 263.

²⁵ *Huard V.-A.* Labrador et Anticosti... – P. 259.

²⁶ Там само. – P. 322.

²⁷ *Huard V.-A.* Labrador et Anticosti. Journal de voyage... – P. 82.

²⁸ Там само. – P. 82, 83.

²⁹ Там само. – P. 320, 321.

³⁰ Там само. – P. 456, 457.

³¹ Там само. – P. 478.

³² *Bouchard S.* Chroniques de chasse d'un Montagnais de Mingan. Série cultures amérindiennes. Ministère des Affaires culturelles. – Québec, 1977. – P. 72, 81.

³³ *Крашенінніков С. П.* Описание земли Камчатки. – СПб.; Петропавловск-Камчатский, 1994. – Т. 2. – С. 146.

³⁴ История и культура эвенков. – СПб., 1997. – С. 61.

³⁵ Народы Сибири. Этнографические очерки. – М.; Л., 1956. – С. 713.

³⁶ *Йохельсон В. И.* Юкагиры и юкагиризированные тунгусы / Памятники этнической культуры коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока. – Новосибирск, 2005. – Т. 5. – С. 548.

³⁷ *Аргентов А. И.* Путевые записки священника-миссионера в приполярной местности // Записки Сибирского отдела РГО по общей географии. – 1857. – Кн. 10. – С. 54.